

ისტორიული გამოცდილება:
ლიტერატურული შედეგების შექმნის პირობები
და მიზნები პანდემიის დროს
**Historical Experience: Conditions and Goals of Creating
Literary Masterpieces During a Pandemic**

Gia Arganashvili

Georgia, Tbilisi

Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature

**Pandemic and Literature:
Literature During the Pandemic**

Summary

Today, the pandemic is the most topical theme. In the recent past, we have never so clearly felt the tragic consequences of pandemic and epidemic events.

Our current experience suggests that this non-political and non-literary theme may have a greater impact on our historical past, our literary consciousness than it seems at first glance.

Pandemic and literature – each of them evokes a completely different feeling in a person. Nineteenth-century Georgian literature has preserved many memories on this difficult epidemiological situation, and the epistolary lyrics have enriched numerous specimens of poetry using this topos.

Key words: Pandemic, 19th century, Literature

გია არგანაშვილი

საქართველო, თბილისი

შოთა რუსთაველის სახელობის

ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი

ლიტერატურა და პანდემია, ისტორიული გამოცდილება: ლიტერატურული შედეგების შექმნის პირობები და მიზნები პანდემიის დროს

პანდემიის თემა სადღეისოდ ყველაზე აქტუალურია. ის გვახსენებს, რომ წარსულში გადატანილი პანდემიურ-ეპიდემიური მოვლენები არასდროს გამხდარა სერიოზული მსჯელობის საგანი იმ უზრალო მიზეზის გამო, რომ უახლოეს წარსულში ასე ცხადად არ გვიგრძნია მისი ტრაგიკული შედეგები. პოლიტიკური თუ კულტურული მოვლენების ანალიზის დროს კი არასოდეს დასმულა (ან ჩვენთვის მიუწვდომელია ინფორმაცია ამის შესახებ) საკითხი ამ პროცესებზე ეპიდემიების გავლენის შესახებ.

ამ მხრივ, ჩვენი დღევანდელი გამოცდილება კორონავირუსის სამი თუ ოთხი მძიმე ტალღის გადატანის ფსიქოლოგიურ სიმძიმეს და ერთგვარ პოზიტიურ მოლოდინსაც იტევს. ის გვაფიქრებინებს, რომ ამ არაპოლიტიკურ და არალიტერატურულ თემას შესაძლოა, იმაზე მეტი გავლენა ჰქონდეს ჩვენს ისტორიულ წარსულზე, ჩვენს ლიტერატურულ ცნობიერებაზე (მათ შორის რომანტიკულ თუ რეალისტურ განწყობაზე), ვიდრე ეს ერთი შეხედვით ჩანს.

დარწმუნებული ვარ, რომ ამ მხრივ თუნდაც ზედაპირული ექსკურსი წარსულში მდიდარ მასალას შეგვძენს ლიტერატურის და პანდემიის თანაცხოვრებისა და ურთიერთგავლენის შესახებ.

საარქივო ცნობების მიხედვით უახლოეს წარსულში მე-19 საუკუნე გამოჩნეულია პანდემია-ეპიდემიების შემთხვევათა სიმრავლის მხრივ. დაავადების პირველმა სიმპტომებმა ჩვენში კრწანისის ომის დამთავრებისთანავე იჩინა თავი, ხოლო გარდაცვლილი მეფე ერეკლეს მცხეთაში ჩამოსვენება და სვეტიცხოვლის ტაძარში დაკრძალვა მხოლოდ განსაკუთრებული სიფრთხილისა და სოციალური დისტანციის დაცვის პირობებში გახდა შესაძლებელი.

ლი. ამის შემდეგ შავი ჭირის ეპიდემია გავრცელდა თბილისში, გორში, თელავში, ანანურში. ის გასცდა აღმოსავლეთ საქართველოს ფარგლებს და შეაღწია დასავლეთ საქართველოში. ასევე გავრცელდა სამხრეთ საქართველოშიც, სადაც მსხვერპლთა რაოდენობამ რამდენიმე ათასს გადააჭარბა .

გახშირებული ეპიდემიების (შავი ჭირის 1803-1807 წწ, 1811-1812 წწ, 1838-1843 წწ; ხორველას 1830; 1847; 1865 წწ) საფრთხის წინაშე მდგარი და სასოწარკვეთილებამდე მისული ადამიანების მდგომარეობა იწვევდა ცნობიერების ცვლილებას, ჩვეული გარემოს მიმართ გაუცხოებას და ფსიქიკურ რყევებს.

როდესაც პანდემიის ლიტერატურაში ასახვაზე ვსაუბრობთ, ჩვენ ვგულისხმობთ არა მხოლოდ თემატურ ცვლილებას, არამედ იმ ფსიქოლოგიურ ფონის გავლენას, რომელსაც საზოგადოება განიცდის და სხვადასხვა სახით ის ლიტერატურაზეც ვრცელდება.

თუმცა ამის დასაბუთება გაგვიჭირდება თუ ლიტერატურული პროცესების მთავარ პრინციპზე (რაც რეალობის მხატვრულ ტექსტში გადასვლას ახასიათებს) და უშუალოდ რომანტიზმის ჟანრის თავისებურებებზე არ ვიტყვით ორიოდ სიტყვას.

ლიტერატურულ წრეებში თანხმდებიან, რომ მსოფლიო მასშტაბის ლიტერატურულ მიმდინარეობას – რომანტიზმს (მის თეორიულ საფუძვლებს) კონკრეტული ლიტერატურული ცენტრები განსაზღვრავს. სწორედ ამ გადასახედიდან ჩანს, რომ რომანტიზმი არა როგორც მხოლოდ ფილოსოფიური-იდეოლოგიური მოძღვრება ან ლიტერატურული მიმდინარეობა, არამედ როგორც კაცობრიობის „მწიფობის“ ასაკით გამოწვეული მძაფრი შეგრძნებების სინდრომი „დაუპატიჟებლად“ სტუმრობდა სხვადასხვა ქვეყანას, კონტინენტს. მას ვერ აკავებდა ვერც სახმელეთო საზღვრები და ვერ ოკეანური სივრცე, თუმცა ვერც საფრანგეთის რევოლუცია, ვერც ლიტერატურული მიმდინარეობა „ქარიშხალი და შეტევა“ და ვერც ნაპოლეონის ლაშქარი ვერ შეძლებდა მათ მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში რომანტიზმის გავრცელებას, იქ რომ ამის შესაბამისი პირობა და განწყობა არ ყოფილიყო, ამიტომ, როცა რომანტიზმის წარმოშობაზე და მის გავრცელებაზე ვმსჯელობთ, უმჯობესია, უპირველესად, იმ საერთო სოციო-პოლიტიკურ ვითარებას დავუკვირდეთ, რომელმაც რომანტიკული მზაობა და

მისი გავრცელების ბუნებრივი პირობები შექმნა. ამგვარმა კვლევადიებამ კი შესაძლოა უფრო გლობალური და დროში განვრცობილი მიზეზის აღიარებამდე მიგვიყვანოს.

ჩვენი ზოგადი შეხედულება ამ საკითხზე ასეთია: უიმედობის მიზეზი (რომელიც რომანტიკოსთა შემოქმედებაში შეიმჩნევა) ეპოქის სოციო-პოლიტიკურ გარემოში და შემოქმედთა პირად ცხოვრებაშია საძებნი. თუმცა არ უნდა გამოგვრჩეს პანდემიის – შავი ჭირის და ხორველას შემოტევა და ამ საშიშროებით გამოწვეული ეგზისტენციალური შიში, რომელსაც ერთგვარ თერაპიად ევლინება ლიტერატურა და ამ შემთხვევაში მის სასარგებლოდ გვინდა ვთქვათ, რომ არცერთ ქართველ რომანტიკოსს ხსნა სიკვდილში არ დაუნახავს, რითაც ისინი საბოლოოდ გაემიჯნენ პესიმისტ-რომანტიკოსთა მიმდინარეობას.

მართალია, ჩვენს ცნობილ რომანტიკოსებს არაფერი დაუწერიათ უშუალოდ ეპიდემიების შესახებ (ვგულისხმობთ მხატვრულ ტექსტებს). მათში ამ ტკივილის ერთგვარი სუბლიმაცია მოხდა, თუმცა მათ თავიანთ მოგონებებში ცოცხლად აღწერეს პანდემი-ეპიდემიების გახშირებულ შემთხვევებთან დაკავშირებული არანაკლებ დრამატული და ცოცხალი ისტორიები.

1838 წელს, როდესაც ახალციხეში შავი ჭირი გაჩნდა და პანდემიის საშიშროება შეიქმნა. გენერალმა გოლოვინმა საკარანტინო ზონების უფროსობა თავად ალექსანდრე ჭავჭავაძეს (ცნობილ პოეტს) მიანდო. მას კი დიდი შრომა დასჭირდა, რათა გადამდები სენის გავრცელებისგან მთელი ამიერკავკასია ეხსნა. იმდროინდელი ისტორიული და ლიტერატურული წყაროები გვიდასტურებენ, რომ რომანტიკოს პოეტს კეთილსინდისიერად და წარმატებით შეუსრულებია თავისი მოვალეობა:

„იგი თვითონ ათვალთქვამდა ყველა საკარანტინო ზონას არტანუჯიდან შავი ზღვის ნაპირებამდე და მართლაც ყველგან, თვით გოლოვინის ცნობით, ალ. ჭავჭავაძე ისე თადარიგინად იქცეოდა, რომ მიუხედავად ამ ჭირიანობის ხანგრძლივობისა, სხვა ახლომახლო სოფელ-ქალაქებს არ მოსდებია ეს მძვინვარე ავადმყოფობა“ (გრიშაშვილი 1952: 62)

როგორც ჩანს, ამ მიმართულებით ალექსანდრე ჭავჭავაძეს დიდი ნდობა მოუპოვებია ზემდგომთა წინაშე, რადგან 1841 წელს

ერევნის მაზრაში გაჩენილი შავი ჭირის შემწყვეტი კომისიის უფროსადაც ის დაინიშნა (აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ სწორედ ხოლერას ეპიდემიამ იმსხვერპლა ალექსანდრე ჭავჭავაძის მეუღლე სალომე (1842 წ.) და მისი შვილი, გრიბოდოვის მეუღლე ნინო ჭავჭავაძე (1857 წ.). (გრიშაშვილი 1952: 67).

ისტორია ცოცხლად ინახავს კიდევ ერთი ცნობილი მწერლის და საზოგადო მოღვაწის, ალექსანდრე ორბელიანის სიმამაცეს, რაც უკურნებელი სნეულებით დაავადებულთა გვერდით ყოფნასა და სისტემატურ დახმარებაში გამოიხატებოდა:

„ალექსანდრე ორბელიანი არ მოერიდებოდა ხოლერას და ქუჩა-ქუჩა რომ ივლიდა, რათა მიშველებოდა, ვისაც შემწეობა ესაჭიროებოდა, ერთხელაც თმაგაწეწილსა და გულსაკლავად აკვნესებულ დედაკაცს შეეჩეხებოდა: ქმარი და ერთი შვილი გუმინ დაემარხე და ახლა მეორეც წამექცაო.

ალექსანდრეს გული არ გაუძლებდა და შინ შეჰყვებოდა, გონდაკარგული ყმაწვილს ჯერ ცივი წყლით მოაბრუნებდა და მერე დედაკაცს წითელ ღვინოს მოატანინებდა.

ერთი ჭიქის დაღვევა ყმაწვილს აშკარად, რომ არგებდა, ალექსანდრე დაარიგებდა:

– ეს ღვინო ცოტ-ცოტა სვი და ხვალ სრულიად კარგად იქნები. და სასიკვდილოდ გადადებული ყმაწვილი... მართლაც მალე გამოჯანმრთელდებოდა (ჩხეიძე 2020: 61)

როგორც ვნახეთ, მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ქვეყანაში გაჩენილი სხვადასხვა ეპიდემიების შესახებ მოგონებებში ქართული ელიტარულ მწერლობა უფრო პუბლიცისტურ ნიჟს ამჟღავნებს (ყამიანობის შემთხვევები ხომ ძირითადად მოგონებებშია აღწერილი), მხატვრულ სახეებში გარინდებულ ტკივილს კი ძირითადად ეპისტოლარული ლირიკის მრავალრიცხოვან (ასზე მეტი ავტორი) წარმომადგენელთა შემოქმედებაში და აშუღურ პოეზიაში ვხვდებით:

კრებულში, ქართული ლირიკის ანთოლოგია (1765-1825) (შემდგენელი ირაკლი კენჭოშვილი) წარმოდგენილი პოეტური ნიმუშები კიდევ ერთხელ გვიდასტურებს, რომ დღეს სრულიად დავიწყებულ ე.წ. „საშუალო ფენის“ პოეტთა ხშირად ნედლ ფრაზაში, დაუხვეწავ მხატვრულ სახეებსა და ლექსის პუბლიცისტურ ნა-

კადმი უკეთ იგრძნობა იმდროინდელი რეალური სურათი და შეულამაზებელი გარემო. აქ ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ პოლიტიკურ თუ კულტურულ პარადიგმას სწორედ კოლექტიური ცნობიერება ქმნის. მკითხველისგან „დაწუნებული“ (ზაქარია ჭიჭინაძე) ცნობილი სახალხო მთქმელები „ბუდად ოღლი, სკანდარნოვი, ხარაზი პავლე, მეჩუსტე ნიკოლა, მირზაანა მადათოვიც, ოჰანეზაც, ამიროვი, გივიშვილი, ჰაზირა“ და მათთან ერთად ეპისტოლარალური ლირიკის წარმომადგენლები ხორგიამვილი, ქობულაშვილი, ლარაძე, ვახვახიშვილი, ყანჩაშილი და მათთან ერთად ასზე მეტი ანონიმი ავტორი ეპოქის ყველაზე სანდო მატრიანეს ქმნიან:

„ჰაი, მოვსთქვამ საყვარელსა, ჰაი, სრულად ია-ვარდი,
ჰაი, სენი უკურნები, ჰაი, მთხრებელსა ია, ვარდი,
ჰაი, პირველ ბაგე ვარდი, ჰაი, ან მთად ია-ვარდი,
ჰაი, მზემან უკუმრიდა, ჰაი, დავკარგე ია-ვარდი
ჟამს იე წლისასა“.

პეტრე ლარაძე (ანთოლოგია 2014: 290)

ან თუნდაც ეს:

რეული

„ისარი პირბასრეული აქეს სვესა ჩემზედ სრეული,
მიკვირს, რასთვის მბრძავს წყეული, რა მაქვსყე მე მისეული,
ვარ ტკივილთაგან ძლეული, მრავლით ჟამთაგან სნეული,
ჯალათნი მისგან სეული მეზრძვიან მრავლასეული“.

პეტრე ლარაძე (ანთოლოგია 2014: 291)

აღმოსავლეთ საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ანტონ I -ის (თეიმურაზ იესეს ძე ბაგრატიონი) გარემოცვაში მოღვაწე პოეტი როსტომ ყაითამაზშვილი კი დეტალურად აღწერს განუკურნელი სნეულების სიმპტომებს და ამით ერთგვარ „მხატვრულ“ სამედიცინო ისტორიას გვიქმნის:

„მმანო, კარგად მოიხსენეთ, ამ ცრუ სოფლის საქმე ნახეთ,
მოიწია რისხვა მღვთისა, ჟამი გაჩნდა თქვენცა ნახეთ,

კაცს გულს ცეცხლი ედებოდა: დედაჩემი მომინახეთ!
შვილი დედას წყალსა სთხოვდა, არ აძლევდა თვალით ვნახეთ“.
(ანთოლოგია 2014: 47)

ეს მოგონებები, ჩანაწერები, ლირიკული ტექსტები დაახლოებით წარმოდგენას გვიქმნიან იმ ეპიდემიოლოგიურ სიტუაციაზე, რომელიც ორი საუკუნის წინ არსებობდა საქართველოს დედაქალაქში და მთლიანად ქვეყანაში (მსხვერპლთა რაოდენობა და სხვადასხვა სტატისტიკა მხოლოდ დაამძიმებდა საერთო სურათს), მათზე დაყრდნობით მკითხველს ისედაც შეუძლია ყველაზე ტრაგიკული მდგომარეობის წარმოდგენა. თუმცა ჩვენთვის, ალბათ, უფრო მნიშვნელოვანია პოსტ-ეპიდემიოლოგიური მდგომარეობის ზოგადი ანალიზი და ჩვენი დღევანდელი გამოცდილების გათვალისწინებით საზოგადოების ფსიქოლოგიური მდგომარეობის შესწავლა.

ამ მხრივ ეპოქათა საერთო სიტუაციის შედარებითი ანალიზი სრულიად გამართლებულია, რადგან ჩვენ გვაინტერესებს არა მხოლოდ ავადმყოფობის ფიზიკური გამოვლინებები (თავისი უმძიმესი შედეგებით), არამედ პანდემიის შემდგომი ფსიქო-ემოციური სიმპტომები: მარტოობისა და გარიყულობის განცდა, ნეგატიური აზრები, დეპრესიული განწყობილება, შინაგანი ფორიაქი, შფოთვა, მეხსიერების სირთულეები და ა.შ. (ინფორმაციას ამის შესახებ ორგანიზაცია – ამერიკის მენტალური ჯანმრთელობა {MHA} აქვეყნებს, რითაც დღეს პანდემია ემუქრება საზოგადოების უფრო ვრცელ სპექტრს.

ამის გათვალისწინებით ნაადრევი გვეჩვენება ჩვენში კორონავირუსის თემაზე შექმნილი არაერთი მხატვრული ტექსტის აქ წარმოდგენა და გარკვეული დასკვნების გაკეთება, რადგან სიმპტომები, რომლებიც ჩვენ ჩამოვთვალეთ (მარტოობისა და გარიყულობის განცდა, ნეგატიური აზრები, დეპრესიული განწყობილება, შინაგანი ფორიაქი, შფოთვა, მეხსიერების სირთულეები) სინამდვილეში პანდემიასთან დაკავშირებული ლიტერატურის მომავალი სამუშაო თემებია, სადაც მან თავისი თერაპიული როლი უნდა შეასრულოს.

ასეთი ვრცელი სურათის წარმოდგენა ჩვენ მხოლოდ იმისთვის დაგვჭირდა, რომ მკითხველისთვის ხვალინდელი დღის კონტურები დაგვეჩვენებინა. სპეციალისტები პირველივე დღიდან გვაფრთხილებდნენ, რომ მომავალი ვეღარ იქნებოდა ისეთი, როგორც იყო წარსული. ჩვენ დარწმუნებულნი ვართ, რომ პანდემია აუცილებლად დამარცხდება, მაგრამ შეიცვლება ჩვენი გარემო და შევიცვლებით ჩვენც (ან უკვე შევიცვალეთ) და ამგვარ რეალობაშიც ლიტერატურამ კვლავაც თავისი ფუნქცია უნდა შეასრულოს. ის უნდა ექცეს მომავალს მანუგებულად, ამ საქმეში მას პრესა, ტელევიზია, სოციალური ქსელებიც ეხმარებიან. ისინი დღესაც გარკვეული წინამავლის როლს ასრულებენ, რადგან პანდემიის პირველადი განცდა სწორედ მათში ტყდება და ირეკლება: ემოციურად, უფრო ხშირად კი ტრაგიკულადაც, თუმცა სწორედ მათი ძალისხმევით ფსიქოლოგიური ფონი შედარებით მსუბუქდება, ხოლო ლიტერატურა ემზადება ზოგადი პოზიტიური გარემოს შესაქმნელად, რომელიც მომავალ თაობას ცხოვრების რაციონალური ხედვას და შესაბამის იმედიან განწყობას შესთავაზებს.

დამოწმებანი:

ანთოლოგია 2014: ქართული ლირიკის ანთოლოგია (1765-1825). თბილისი: თსუ გამომცემლობა, 2014.

გრიშაშვილი 1952: გრიშაშვილი ი. ლიტერატურული ნარკვევები. თბილისი: „სახელმწიფო გამომცემლობა“, 1952.

ორბელიანი 2014: ორბელიანი პ. ქართული ლირიკის ანთოლოგია (1765-1825). თბილისი: თსუ გამომცემლობა, 2014.

ჩხეიძე 2020: ჩხეიძე რ. ალექსანდრე ორბელიანი – „150 ამბავი“. თბილისი: გამომცემლობა „არტანუჯი“, 2020.

ჭავჭავაძე 1992: ჭავჭავაძე ალ. ქართული მწერლობა. ტ. 9. თბილისი: გამომცემლობა „ნაკადული“, 1992.